

LIETUVIŲ KALBOTYROS KLAUSIMAI XXXVII (1997)
LEKSIKOGRAFIJOS IR LEKSIKOLOGIJOS PROBLE莫斯

Jolanta ZABARSKAITĖ
Jurgita PAULAUSKAITĖ

MĪSLIŲ ŽODŽIŲ-KODŲ SEMANTIKOS YPATUMAI

Kai Tėbų sfinksas klastingai klausdavo: "Kas rytą vaikščioja keturiomis kojomis, per pietus dviem, o vakare – trimis kojomis, " – jis nesitikėjo, kad Edipas mīslę įjamins. Galbūt po to, kai sfinksas puolė nuo uolos ir užsimušė, atsirado mīslių žodžiai-kodai, t.y. šnekamojoje kalboje neegzistuojančios leksemos, pvz. : *styplys* "aguonos stiebas", *vingurgalvis* "upelis", *šiužeika* "šukos", *tilindis* "vėjas", *vaituoklė* "kiaulė", *kabalas* "žirnio ankštis", *takutis* "vilkas" ir t.t.

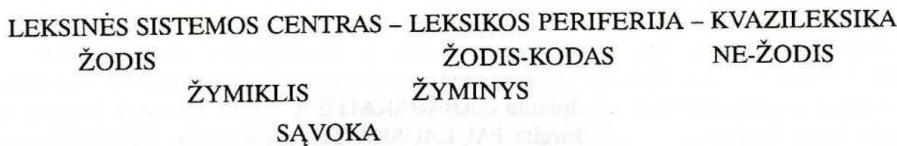
Tai, žinoma, juokais. O rintai – mīslėse vartoamos leksemos įvairiais būdais koduoja žodį, kurį reikia įspėti. Ši leksikos grupė yra visiškas leksinės sistemos periferijos pakraštys, todėl tame lengvai regimi universalūs leksinės ir semantinės raidos ypatumai, nes mīslių žodžių-kodų sistema yra labai nesudėtinga (ne-lyginant leksinė ameba, kurios ląstelės sandara matoma net pro mokyklinį mikroskopą).

Leksinėje sistemoje mīslių žodžiams-kodams (toliau trumpumo dėlei juos vadinsime tiesiog žodžiais-kodais) artimiausi yra eufemizmai ir tabu. Nei viena, nei kita leksikos grupė lietuvių kalbotyroje tyrinėta nebuvo. "Lietuviai kalbos žodynas" (LKŽ I₁-II₁, LKŽ I₂-II₂, LKŽ III-XVII) atskira santrumpa žymi eufemizmus. Atrodo, kad tabu lietuvių kalbotyra net nebuvo apibūdinusi, nors, manome, kad tam pamato tikrai duotų bent kiek atidesnis žvilgsnis, pavyzdžiui, į besilaukiančios moters ir jos artimųjų elgesio papročius, o gal tiesiog ižvalgiau tyrinėjamos stebuklinės pasakos.

Semantinis mīslių leksikos aspektas domina paremiologiją tyrinėjančius semiotikus, etnografus, etc. (Kaip pavyzdži minėtume paremiologijos tyrinėtojo J. Levino straipsnį "Mīslės struktūros semantika" (Levin 1978: 283–314).) Tačiau mīslių leksikos (žinoma, ir žodžių-kodų) išsamesnio lingvistikinio nagrinėjimo nepavyko aptiki.

Žodžių-kodų pagrindinis bruožas – jie yra ženklų ženklai. Žodis, žinia, yra dvipusis specifinis ženklas. Mīslės žodis-kodas ne tik "slepią" reikiamą atspėti savyką, bet ir vienu ar kitu būdu ją signalizuoją. Kaip ženklas jis ne toks sudėtingas lyginant su leksinės sistemos centru. Būdamas pačioje leksikos periferijoje, žodis-kodas artėja į kvazileksikos sritį, kaip leksinis ženklas prarasdamas savo specifiškumą. Jis linksta būti vienpusiu žymikliu (tačiau be išlygų juoapti negali, nes, kaip buvo minėta, vis dėlto priklauso leksikos periferijai, o ne kva-

zileksikos sričiai). Taigi jis labiau žymi sąvoką. Aiškiausiai tai rodo schema:

1.1. Semantinis kodavimas. Žodis, kurį reikia įspėti, “paslepiamas” po metaforos arba metonimijos “kauke”. Semantinio kodavimo mechanizmas turi keletą sudedamujų dalių. Proceso, kurio poliai yra žodis-kodas ir koduojamasis žodis, tarpinė grandis yra žodis-raktas. Pavyzdžiu, mišlės žodis-kodas yra *barbočius* (Atėjo *barbočius* pas spingočių ir sako: “Einam karčemėlén midaus gert”. Spingočius sako: “Aš bijau vingočiaus”. *Barbočius* sako: “Neisim pro vingočių, eisim pro girdę ir pro krungo vartus.”.) Koduojamasis žodis yra *varmas*. Kodėl *varmas* pavadintas *barbočium*? Atsakymas paprastas – leksinės sistemos centre randamas žodis-raktas. LKŽ žodžio *barbēti* antroji reikšmė yra “įkyriai kalbėti, bambėti”. Taigi akivaizdu, kad žodis koduojamas pasitelkus metaforą. Šiuo atveju kodo pobūdis – įspūdžio panašumas. (Šiuo atveju – įkyrumas.)

Kitas pavyzdys: žodis-kodas *pirdonas*. (Dešimt vyrių lelijonų traukia tinklą ant *pirdono*.) Koduojamasis žodis – *užpakalis*. Žodis-raktas – *persti* “gadinti orą”. Koduojama metonimija. Kodo pobūdis – savybė vietoj objekto.

Semantinio kodavimo metaforų ir metonimijų variantus aptarsime atskirai.

1.2. Žodžiai-kodai metaforos. Aptarsime keturis. Tai įspūdžio panašumas, spalvos panašumas, garso panašumas, išvaizdos arba formos panašumas.

1.2.1. Kodas – įspūdžio panašumas. Tokio tipo žodžių kodų yra daug. Pato-gumo dėlei juos pateiksime 1 lentelėje.

1 lentelė

Žodis-kodas	Koduojamasis žodis	Žodis-raktas	Įspūdis	Mišlė
bliuvonas	kunigas	bliuvoti “smarkiai šūkauti, rėkti”	garsus, griausmingas balsas	Pilnas tvartas avelių, vienas baronas ir tas bliuvonas
čižyliukas	žirnis	čižyliukas “čižylų (zylių) jauniklis”	mažumas, apvalumas	Tėvas sieksninininkas, močia sprindininkė, vaikai kaip čižyliukai.
kemža	ližė	kemža “sunykęs, suskurdęs žmogus, neūžaugą”	plokštumas	Žibur žébs, katė vėps, kemža kerus nešioja.
kypštakojis	kiškis	kypšnoti “eiti dide-	didelė judėjimo	Kypštakojis

kirpšė	pieva	liais žingsniais” kirpšė “kas trumpai nukirptais plaukais”	trajektorija styrojimas	pagiry, atbulainis vandenys. – Kur tu eini pumpurengė? – Kas tau darbo kirpše.
--------	-------	--	----------------------------	--

1.2.2. Išvaizdos bei formos panašumas. Antroji pagal gausumą metaforinio kodavimo grupė tai žodžiai-kodai, sudaryti remiantis išvaizdos arba formos panašumu. Ji pateikta 2 lentelėje.

2 lentelė

Žodis-kodas	Koduojamasis žodis	Žodis-raktas	Įspūdis	Mīslė
kriūkas	ragas	kriūkas “kablys”	lenkta forma	Du kriūkai, du lapūkai, keturi ilgai ir kabaldūnas.
repetys	šepetys	repeta “kas vaikščioja susirietęs, repečkomis”	išsišakojimas	Šepetukas repetukas patvoriais slankioja.
stačiukas	ragas	status “tiesiai aukštyn kylantis”	statumas	Du stačiukai, du klapčiukai, keturi Adomėliai.
styplys	aguonos stiebas	stypla “išstypėlis, ilgakojis”	ilgumas, plonumas	Tėvas styplys, motina pampla, vaikučiai čiučiuriukai.
stukučiai	girnų akmenys	stukas “gabalas, luitas”	dydis	Du stukučiai, du mukučiai, vienas matarlokas.
dvinagė šakė	kregždė	dvinagė “kuri su dviem nagais”	lenkta forma	Šakė dvinagė, vokiški rūbai, adverniškai šneka.
vingurgalvis	upelis	vinguriuoti “vingiais raitytis”	vingiavimas	–Vingurgurkli, kur vinguojoji? – Skusta brasta, kas tau darbo?

1.2.3. Žodžiai-kodai pagal garso panašumą. Šio tipo žodžių-kodų yra mažiau. Gerai matoma jų onomatopėjinė prigimtis. Jie pateikti 3 lentelėje:

Žodis-kodas	Koduojamasis žodis	Žodis-raktas	Įspūdis	Mišlė
čerškutis barškutis	šaukštas	čerškutis "kuris čerškus, tarška", barškutis "kuris barška"	girdimas judinant objektą	Čerškučiai barškučiai eina į ezerą vandenio gerti.
čyrukas	vyturus	čyru vyru "vieversio čirenimas"	subjekto balsas	Čyrukas vyrukas, ore pasikabinęs, verkia.
gagonas	žąsinas	gagonas "kas gagena"	subjekto balsas	Žiūri žūronas per tvorą, eit gagonas per kiemą.
kryku bildu	perkūnija	krykti "klykti, rékti (apie paukščius)", bildu "kartojant nusakomas bildėjimas"	garsas dėl objekto ypatybės	Kryku bildu debesys, kikimėza vandenys, o sebutis pelene.
skalatauskas	šuo	skalatyti "skalyti, loti"	subjekto balsas	Atbégės trikulas klausé skalatausko, kur vaituoklė birbyčiuose.
šiužeika	šukos	šiušinti "šiaušti, šlaminti"	garsas dėl objekto funkcijos	Šiužeika marčią veža.
teršketas	nendrės	terškēti "tarškēti"	girdimas judinant objektą	Danguj žiba, miške kliba, ežere teršketas.
tilindis	vėjas	tilindžiuoti "plonai skambėti"	garsas dėl objekto ypatybės	Tilindis tilindis be rako klétin įlindės.
vaituoklė	kiaulė	vaituoklis "kas vaitoja, dejuoja"	subjekto balsas	Atbégės trikulas klausé skalatausko, kur vaituoklė birbyčiuose.

1.2.4. Žodžiai-kodai pagal spalvos panašumą. Tai mažiausia teminė mišlių metaforinio kodavimo grupė. Vienas aiškus pavyzdys, kai morka vadinama *rudu rudenėle*, gan poetiškai jungiant morkos spalvos ir užaugimo laiko įspūdį. ("Rudu rudu rudenėle, žalia tavo kepurėlė".)

1.3. Mišlių žodžiai-metonimijos. Mišlių žodžiai-metonimijos yra gana dažnas leksemos kodavimo atvejis. Semasiologijos požiūriu – tai antroji referencijos pakopa, pasidaranti iš empirinės sąvokos figūratyvinį daiktinių semų sąmoningai pertvarkytos kombinacijos. Tai paprastesnis semantinės derivacijos atvejis lyginant su metaforinio tipo mišlių žodžių sudarymu. Metoniminio kodavimo būdus lengviausia nustatyti pagal tai, kurių koduojamomojo žodžio semą

“įkūnija” žodis-kodas. Tai gali būti kodu paversta funkcija, pavyzdžiui, *girdė* “ausys”, *matė* “akys” (Atejo barbočius pas spingočių ir sako: “Einam karčemė-lén midaus gert”. Spingočius sako: “Aš bijau vingočiaus.” Barbočius sako: “Nei-sim pro vingočių. Eisim pro *matę*, pro *girdę* ir pro krungo vartus”). Gana daž-nas kodas – koduojamojo denotato forma, pavyzdžiui, *draikalas* “žirnio ankštis” (Tėvas *draikalas*, motina kabalas, vaikai pabiručiai), *pamplė* “žirnio ankštis” (Tėvas tutulis, motina kabalas, vaikai *pabiručiai*), *tysutis* “kartis” (Tista *tysutis*, gиргъда гиргъдүтүс, ant galo kukulis), *tıslısy* “žirnio ankštis” (Tėvas *tıslısy*, močia püslé, vaikai – binbir, binbir binbiriukai). Mjslēse galima koduoti, nau-dojantis koduojamojo žodžio denotato padėties ypatumais, pavyzdžiui, *statikas* “dubuo” (Pabérē bérkus, pastatė *statikus*, sušaukė kukuočius), *kabikas* “lop-sys” (Kaba *kabikas*, guli čiurikas, – keturios kojos ir kabaldūnas), *karikas* “lašinai”, *tupikas* “katinas” (Tupi *tupikas*, karo *karikas*, prašo Dievo *tupikas*, kad nupultų *karikas*), *kabutis* “obuolys” (Tyko tykutis, kabo *kabutis*, kai *kabutis* nu-krito, tykutis pagavo), *tysokas* “gulintis žmogus” (Juodtakis, ant juodtakio med-takis, ant medtakio šnabžtakis, ant šnabžtakio baltakis, ant baltakio – *tysoks*). Gana retas kodavimo būdas – netiesioginio požymio suteikimas užmintam ob-jektui arba subjektui, pavyzdžiui, *žibas* “vilkas” (Tamsi naktis. Ateina *žibas*, klau-sia tulytés, kur gul kniusa: “Gale kütés, birbynouse”). Šis atvejis yra sudétingas, nes saistomas konteksto ryšiais, todėl reikalauja tikslinančio kodavimo – vilkas ateina ne bet kada, o naktj.

Pagrindinis metoniminio kodavimo bruožas – žodis-raktas yra visiškai skaid-rus, nereikalaujantis komentavimo. Tai rodo, kad kuriant mjslę svarbus yra ko-munikavimo kriterijus, nors tiltas, jungiantis universalią “klausimo-atsakymo” (tieki lingvistiniu, tiek ir kitokiu požiūriu) kategorija, yra užmaskuotas. Tačiau čia galima padaryti įdomią išvadą (tikimės, bendresnio pobūdžio negu mjslių leksikos problematika). Metoniminis kodavimas siekia aiškiau ir suprantamiau suponuoti atsakymą, t.y. užkoduotą žodį. Šis siekis remiasi nenutrauktais vidi-niais kodo ir koduojamojo žodžio semantiniais bei konceptualiais ryšiais, žodžio-rakto semantiniu ir leksiniu skaidrumu. Metaforinis kodavimas labiau “slepi” klausimo-atsakymo tiltą, kodas yra komplikuotos semantikos, o žodis-raktas toli gražu ne iš karto atsiskleidžia. Tačiau – paradoksas – metoniminio kodavimo būdas mjslių leksikos sistemoje sukelia daugiau homoniminės pa-niaivos ir komunikacinio nesusipratimo. (Tą nesunku pastebeti iš mūsų jau ko-mentuotų pavyzdžių.) Peršasi išvada, kad semantiniu požiūriu paprastesnė struk-tūra nebūtinai yra aiškesnė, o naujoji leksinė struktūra, atsiradusi iš sudétinges-nio proceso, turi didesnę semantinę vertę. (Įdomu būtų patyrinėti, kaip šis pro-cessas veikia poetinės kalbos dësnius.)

Dažniausios metoniminio kodavimo leksikos grupės yra dvi: koduojamojo objekto ypatybė ir koduojamojo objekto savybė. Patikslindami šias sąvokas tu-rime paaiškinti, kad ypatybe laikome nuolatinę, diferencinę objekto bruožą. Jis

gali būti ir pagrindinis, ir šalutinis. Objekto savybė – nenuolatinė, kontekstinė, determinuota ir denotatinė laikysena. Kitaip tariant, ypatybė – objekto būsena, savybė – laikysena. Šias metoniminio kodavimo grupes pateiksime lentelėse. Žodis-raktas čia yra akivaizdus, todėl jo nerašysime.

1.3.1. Objektas-ypatybė. Šio tipo metonimijas rodo 4 lentelė.

4 lentelė

Žodis-kodas	Koduojamasis žodis	Mīslē
atbulainis	vėžys: vaikšto atbulas	Trinugarė danguje, barborėlė pelene, kypštakojis pagiry, atbulainis vandenys.
kabaldūnas	kūdikio galva: kabaldoja	Kabo kabikas, guli čiurikas – keturios kojos ir kabaldūnas.
kniustas	kiaulė: knisa	Atbēgo takutis, paklausē sargučio: "Kur kniustas guli?"
pirdokas	užpakalis: perdžia	Dešimt dešimtoku traukia tinklā ant pirdokū.
troškutis	žuvis: be vandens trokšta	Ant dangaus šypla, miške vypla, ežere troškutis.

1.3.2. Objektas-savybė. Tai šiek tiek gausesnė metoniminio kodavimo grupė. Ją rodo 5 lentelė.

5 lentelė

Žodis-kodas	Koduojamasis žodis	Mīslē
bizdonē	kiaulė: nuolat bezda	Žiūri žiūrons per tvorą, eit gagons per kiemę: "Gagone, eik, gagone, atsiusk man bizdonę."
girdēlius	šuo: gerai girdi	"Sveika, knerpe." "Sveiks, dzielau." "Kur gul ūdra?" "Namo gale". "O girdēlius?" "Po klēčia".
tupikas	katinas: atkakliai tupi	Tupi tupikas, karo karikas. Prašo Dievo tupikas, kad nupultų karikas.
žiūronis	šuo: gerai mato	Bēg beždžionis per kluoną, žiūr žiūronis per tvorą: "O tu, mielas beždžionéli, pabaidyk man tā šiuši."
žiūrikas	katinas: atkakliai žiūri	Kabo kabikas, žiūri žiūrikas, kad kabikas nekabētu, žiūrikas nežiūrētu.

Savybės kaip kodo vietoj objekto pateikimas ypač akivaizdžiai rodo metoniminio kodavimo netobulumą.

Iš lentelėse pateiktų pavyzdžių matyti, kad žodžio-kodo susidarymo principas lygiai toks pat, kaip leksikos centre vykstančių semantinės derivacijos procesų. Tai gana sudėtingas reiškinys, kurį semasiologai (tiksliau – onomasiologai) vadina netiesioginės referencijos pakopa, atsirandančia iš koduojamojo žodžio žyminio struktūros jungčių ir žodžio-kodo analogijos. Tokia analogija yra laisva ir nevaržoma objekto. Todėl tradiciškai skiriamos metaforos pagal garsą ir pagal spalvą atidžiau pažvelgus atrodo linkstančios būti metonimijos ir metaforos tarpiniai variantais.

2.1. Fonosemantinis žodžių-kodų kūrimas. Ne visada galima rasti žodži-raktą, kad nusakytume kodo tipą. Priežastys galėtų būti dvi: žodis-raktas yra visiškai neskaidrios semantinės struktūros, nelyginant nuo laiko aprūkės stiklas, pro kurį nebesimato nei “išorės” – koduojamojo žodžio, nei “vidaus” – kodo. Kita priežastis – mīslės žodis kuriamas kitomis, ne semantinėmis priemonėmis. Mūsų jau minėta: nors mīslės maskuoja “klausimo-atsakymo” komunikacinių tiltą, bet klausimas turi turėti signalų, kad atsakymas būtų galimas. Tokios semantinio žaidimo taisyklės. Taigi iš pirmo žvilgsnio visiškai nemotyvuoti mīsliai žodžiai, pavyzdžiui, *vilaidė laidė* “dalgis”, *tuturs kepers* “akėcios” nėra (ir negali būti) vien leksinė avantiūra, nes ir kvazileksiniame paribyje slypi universalus imperatyvas, kad tu būtum suprastas.

Kalboje egzistuoja fonosemantikos reiškinys (Jakobson, Waught 1979: 177–188). Garsų savybė sukelti vieną ar kitą pojūtį yra ir žodžių kodavimo galimybė bei potencialumas. Garsai konotuojami daugelyje periferinių komunikacijos sričių, pavyzdžiui, mitopoetinėje kalboje (Jakobson, Waught 1979: 204–209). Daroma labai pagrįsta prielaida, kad stengiantis užkoduoti žodį, kurį reikia įminti, ir laikantis semantinio žaidimo taisylių, pasitelkiamas potencialus garsų konotatyvumas (Zabarskaitė 1995: 187–204)). Keletas fonosemantikos dësnингumų iš tiesų gana įdomūs.

2.2. Kuo skiriasi *dalgis* ir *akėcios* arba /l/ ir /r/ opozicija. Vieni labiausiai konotuotų lietuvių kalbos garsų yra /l/ ir /r/ (Zabarskaitė 1995 : 194–197). Tiekspresyvijoje leksika, tiek poetinė kalba rodo šių garsų opoziciją, nors priklaušydami tai pačiai garsų klasei jie turi ir bendrų konotacinių reikšmių. Garsas /l/ turi akivaizdžią lingavimo pirmyn–atgal konotaciją (Zabarskaitė 1995: 195). Darbo įrankiai, kuriais dirbama mosuojant pirmyn–atgal ir kuriuos reikia įspeti – koduojami, raktu pasirenkant sonantą /l/: *vilaidė laidė* “dalgis” (*Vilaidė laidė* žolę baidė, namo parėjo, ant vartų pasikorė), *lidí lidí laidé* “šaudyklė” (*Lidí lidí laidé* po šilą skraidė, žarnas paliko, namo parskrido), *talalojus* “mintuvali” (Už beržyno *talalojus* loja).

Darbo įrankiai (ar įnagiai), su kuriais dirbant lingavimo pirmyn–atgal judei-sys nėra ryškus, “paslepiami” po semantinėmis struktūromis, kur garsas-raktas /r/. Jis ypač dažnas koduojant “akėcias”. Jų funkcija plėsti žemę pabrėžiama energingiau, dar Platono apibūdintu, garsu r. Jos vadinamos *kevarža varža* (*Kevarža varža* per lauką varžo – nei šunys neloja), *tuturs kepers* (*Tuturs kepers*, nebék – pavysiu). Taigi universalioji fonosemantinė sonantų opozicija /l:/: /r/

galima ir mišlėse.

2.3. Avies drama arba klasikinis fonosemantikos pavyzdys. Gerai žinoma mišlė apie tai, kaip vilkas pagrobė avį ir buvo vejamas raitomis. Dažniausias mišlės variantas yra šis: "Atėjo *kudubudu*, paėmė *kidibidi*, duokit *kamandakj*, vysiu *kudubudu*, atimsiu *kidibidi*". Kituose mišlės variantuose vilkas dar vadinas *duku duku*, *štukubuku*, avis – *dvikipiki*, *štikibiki*, o arklys – *kamantiniu*, *kubuldoku*. Dabar nesigilinsime į priebalsių kombinacijas. (Tai išsamesnio tyrinėjimo ir gausėnės empirikos reikalaujantis objektas. Verta tik atkreipti dėmesį, kad dominuoja T klasės priebalsiai, turintys veiksmo-judėjimo-kontakto universaliają konotaciją (Zabarskaitė 1995: 187–194).) Šioje mišlėje idealiai atspindima pati universaliausia balsių konotacinė opozicija – /u:/: /a:/: /i/. Žemojo tono balsiai reiškia tamsumą, šiurkštumą, didumą, o aukštojo tono – šviesumą, švelnumą, mažumą. Triados centras – kompaktinis /a/ – yra neutralus (juk arklys avies dramoje nedalyvauja, tik paskutiniajame pavyzdje yra tamsus ir didelis kaip ir vilkas). Šis pagrindinis fonosemantikos dėsningumas plačiau apžvelgiamas anksčiau minėtame žymiuju fonologų darbe (Jakobson, Waugh 1979: 188–194).

2.4. Sis tas apie šiurkštumą ir šviesą arba S klasės priebalsių konotacija.

Tarp S klasės priebalsių didžiausią fonosemantinį krūvį turi priebalsiai /š/ ir /ž/. Garsas /š/ greičiausiai dėl savo artikuliacinių bei akustinių ypatybių turi ryškią "nelygaus paviršiaus" konotaciją (Zabarskaitė 1995: 197–198). Tą pastebėjo ir mišlių kūrėjai. Vilna koduojama žodžiu *šešuols kemuoſ* (*Šešuols kemuoſ* – simtašakis belapis), o antklodė mišlėje vadinama *šipkiliu tipkiliu* (*Šipkilys tipkilys*: "Lipk ant manęs"). Garso /ž/ "šviesos, žibėjimo" konotacija (Zabarskaitė 1995: 197) yra koduojamo žodžio ugnis raktas. Ugnis vadinama *žala žalaičiuke* (*Žala žalaičiukė* dangų laižo).

Taigi kai negalime rasti koduojamojo žodžio leksinio arba semantinio rako, galima paméginti jo ieškoti garsinėje žodžio-kodo struktūroje. Mūsų aptarti pavyzdžiai rodo, kad šis kelias taip pat nėra bevaisis. Tereikia atidžiau panagrinėti fonosemantikos dėsningumus, universalijas ir svarbiausias konotacines opozicijas.

3. Paaiškinimai. Kadangi specialiojoje terminijoje esama šiokio tokio įvairavimo, ypač kai kalbama apie tokią netradicinę lietuvių kalbotyros sritį kaip fonosemantika, manome esant reikalą paaškinti, kad semantikos kategorijos ir sąvokos vadinamos vartojant J. Lyons'o terminus (Lyons 1968), fonologinės kategorijos, simboliai ir klasifikacijos, būtinos aprašant fonosemantikos reiškinius, deramai paaškintos Alekso Girdenio "Fonologijoje" (Girdenis 1981). Vieną kitą semiotinį terminą galima rasti Algirdo Juliaus Greimo darbuose (Greimas 1989).

Mišlės rinktos iš 5-ojo "Lietuvių tautosakos" tomo (LTs V), žodžių-raktų ieškota "Lietuvių kalbos žodyne" (LKŽ).

4. Išvados. Peršasi viena kita bendresnė praktinė išvada ir teorinis apiben-

drinimas. Mīslīų leksika nēra kvazileksikos sritis, bet pagal nustatomus semantinius dēsnisius egzistuojanti lietuvių kalbos leksikos periferija. Ištyrus jos generalizacijos proceso dēsningumus, galima atskleisti mīslīų žodžių semantinę struktūrą ir "nuskaidrinti" jų turinį. Išaiškėja, jog tokioje sudētingoje ir daugiafunkcinėje struktūroje kaip kalba negali būti atsitiktinių dalykų. Ir kalbos žaidimas (juk mīslīų kūrimas yra kalbos–nominacijos–komunikacijos žaidimas) žaidžiamas pagal semantikos taisykles. Semantinio ir fonosemantinio kodavimo dēsningumai yra analogiški pagrindinio leksikos fondo nominacinės veiklos procesams. Metaforų ir metonimijų kūrimas mīslēse gali būti "bandomoji medžiaga", tiriant metaforines ir metonimines reikšmes, atsiradusias pagrindiniame leksikos fonde. Sudētingesnės leksinės struktūros (metaforų) didesnė semantinė vertė (tikslumas, nesinonimiškumas, leksinės tautologijos vengimas) mīslēse galbūt koreliuoja ir kituose leksiniuose, teksto, o gal ir ne tiek sudētingų kalbių struktūrų sluoksniuose. Garsai–raktai rodo, kad tiriant leksikos periferiją, fonosemantikos dalykų nereikėtų ignoruoti. Jie gali ši tą paaikinti, nes turi savų universalijų, kurių, kaip matėme, neigtį nederėtų. Iš praktinių dalykų pasakyti du: iš pirmo žvilgsnio nepaskaitomą mīslės žodį galima "skaityti", t.y. jis nēra beprasmis. Toks mīslės žodžio skaitymo būdas gali pagelbėti susidaryti metoniminių ir metaforinių reikšmių skyrimo kriterijus, kurie ne visada esti aiškūs, analizuojant metonimijas ir metaforas ir skiriant jas praktiškai.

Ir pagaliau – mīslīų leksika yra tikrų tikriausia prasmės tako sąmoninga imitacija, kurios tyrinėjimas išties įdomus.

LITERATŪRA

- G i r d e n i s A. 1981: *Fonologija*, Vilnius: Mokslas.
 G r e i m a s A. J. 1989: *Semiotika*, Vilnius: Mintis.
 J a k o b s o n W., W a u g h L. 1979: *The Sound Shape of Language*, Bloomington and London: Indiana University Press.
 LTs V – *Lietuvių tautosaka 5*, Vilnius: Mintis, 1968.
 L e v i n J. M. 1978: Semantičeskaja struktura zagadki. – *Paremiologičeskij sbornik*, Moskva: Nauka, 283 – 315.
 LKŽ I₁–II₁ – *Lietuvių kalbos žodynas 1*, Vilnius, 1941; 2, Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1947.
 LKŽ I₂–II₂ – *Lietuvių kalbos žodynas 1–2*, Vilnius: Mintis, 1968 – 1969.
 LKŽ III – XVII – *Lietuvių kalbos žodynas 3 – 6*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956, 1957, 1959, 1962; 7 – 9 : Mintis, 1966, 1970, 1973; 10 – 15 : Mokslas, 1976, 1978, 1981, 1984, 1986, 1991; 16, 17: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995, 1996.
 L y o n s J. 1968 : *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge: G. B.
 Z a b a r s k a i t ē J. 1995 : Ištiktukų priebalsių fonosemantika (vienanariai priebalsių junginiai). – *Lietuvių kalbotyros klausimai 35*, 187–204.

THE PECULIARITIES OF CODE – WORD SEMANTICS IN RIDDLES

Summary

The paper investigates the ways the vocabulary of riddles is made up. It is created by coding words which are to be guessed. There are two ways of coding: semantic and phonosemantic. The semantic structure of coding has three components: the word under coding, the code-word, or the riddle word, and the key-word. The relation between the code-word and the word under coding be metonymic or metaphorical.

The coding process is different: in metonymic coding, the figurative semes of the word under coding change places, while metaphorisation is caused by the analogy between the free structure of the signified and the semantics of the code word. The analogy is indicated by the key-word. The key to phonosemantic code is the connotation of the sound. In this kind of coding the phonosemantic (l) : (r) opposition, the opposition of the high : low tone vowels are observed, the most frequent connotations of the consonants (s) : (ž) are realized. A conclusion can be made that the vocabulary of riddles is made up by consciously imitating the path of the meaning which is being generated.